

Жунушова Г.М. филос. и. к.,
ОИӨК "Кыргызстан Эл аралык Университети"
«Социалдык иш жана социалдык-гуманитардык
илимдер» кафедрасынын
Социалдык-гуманитардык илимдер багыты боюнча
Жунушова Г.М. к.филос.наук,
УНПК «Международный Университет Кыргызстана»
кафедра «Социальная работа и
социально-гуманитарные науки»
по направлению социально-гуманитарные науки
Junushova G.M. Ph.D.
ERPC «International University of Kyrgyzstan»
Departemnt «Social work and
social sciences and humanities» in the
direction of social sciences and humanities

**М.КАШГАРИНИН СӨЗДҮГҮНДӨГҮ ЛИНГВИСТИКАЛЫК ФИЛОСОФИЯ
ФИЛОСОФИЯ ЛИНГВИСТИКИ В СЛОВАРЕ М.КАШГАРИ
PHILOSOPHY IN THE DICTIONARY M. KASHGARI**

Аннотациясы: Макалада белгилүү сөздүк тектеш түрк тилдерин лингвистикалык, этнофилософиялык жактан изилдеп үйрөнүүдө баа жеткиз илимий материал, булак экендиги көрсөтүлдү. Түрк элинин аалымы лингвист, энциклопедист М. Кашгари түрк элдери күнүмдүк практикасында колдонулуп жаткан сөздөргө анализ жасап, алардын маанилерине түшүндүрмө берген. Ар бир сөздүн диалектикалык өзгөчөлүктөрүн аныктаган.

Негизги сөздөр: лингвистика, философия, этнолингвистика, маданият, этнография.

Аннотация: Знаменитый ученый-лингвист, энциклопедист М. Кашгари исследовал тюркские наречия их диалектическую особенность, а также описывал жизнь и быт народа. Словарь является ценным источником при исследовании лингвистики, этнофилософию и этнографию тюркских народов, живших в средневековье.

Ключевые слова: лингвистика, философия, этнолингвистика, культура, этнография.

Abstract: The eminent, encyclopedic M. Kashgari studied the Turkic dialect their dialectical features, and also described the and way of life of the people. The famous dictionary is the source for study of linguistics, ethno philosophy and ethnography of the Turkic peoples who lived in the middle ages

Key words: linguistics, ethno philosophy and ethnography, culture

Атактуу аалым, лингвист-энциклопедист Махмут Кашкари Барскан шаарында мындан 950-1000 жыл илгери Карахандар доорунда жашап өткөн инсан. Улуу аалым биздин күндөргө жеткен «Түрк тилдер сөз жыйнагы» аттуу белгилүү сөздүктү жараткан. Биз сөз кыла турган бул чыгарма орто кылымдагы түрк элдеринин этнографиясы, маданияты, лингвистикасы тууралуу маалымат берген баа жеткис эмгек болуп эсептелет. XI кылымда түрк элдеринен чыккан аалымдар эмгектерин араб же фарсы тилдеринде жазып, түрк элдеринин этнолингвистикасы

жана тарыхы жөнүндө кеңири маалымат берген. Араб тилиндеги илимдердин жетишкендиктерине таянып, орто кылымда жашаган түрк элдеринин маданий байлыктарын, тилин илимий түрдө үйрөнүүгө чоң аракет жумшаган. Орто кылымда жашаган улуу аалымыдар Махмуд Кашгари жана Жусуп Баласагын түрк дүйнөсүнүн чыккан чолпон жылдыздар эле. Алардын рухий дүйнөсүнөн жаралган “Кут алчу билим”, “Түрк сөздөрүнүн жыйнагы” аттуу чыгармалардын атагы алыска кетип, көптөгөн чыгыштаануучулардын, лингвистердин илимий изилдөөлөрүнүн объектиси болуп калды. Орто кылымда жазылган М.Кашгаринин атактуу «Дивани лугат ат турк» чыгармасы – илимий лингвистикалык эмгек. Сөздүк төмөндөгүдөй артыкчылыктарга ээ:

- биринчиден, түрк тилдеринин грамматикасын, лингвистикасын, лексикографиясын изилдеп, диалектикалык өзгөчөлүктөрдү аныктап жазган.
- экинчиден, алгачкылардан болуп түрк тилинин сөздүгүн түзүп туруктуу колдонулуп жаткан 7500 сөз бирдиктерин жазган, аларга түшүндүрмө берген.
- үчүнчүдөн, сөздүк тектеш түрк тилдерин лингвистикалык, тарыхый-этнографиялык, философиялык жактан изилдеп үйрөнүүдө баа жеткиз илимий материал, булак болуп бере алат.

Демек аалымдын бул “Сөздүгүн” жогорудагы аспектилерден алып караганда илимий чөйрөдөгү аксиологиялык ордуу баа жеткиз деп айтсак болот. Чыгаан илимпоз М. Кашгари түрк тилдеринин лингвистикалык энциклопедиясын түзүүгө бел байлагандыгын баатырдык катары бааласа болот. Себеби, энциклопедия түзүү эң түйшүктүү изденүүчүлүк багыт, бул үчүн атайын даярдыгы бар, илимий кудурети жете турган окумуштуу болушу керек. М.Кашгари бул милдетти эң мыкты өтөгөндүгүнө мезгил өзү күбөө болууда. Ал эми колубузда турган “Түрк сөздөрүнүн жыйнагы” лингвистика, этнография илимдери үчүн гана баалуулук болбостон, философиялык, маданий мааниси да белгилеп кеткибиз келет. Философия илиминин лингвистикалык философия деген тармагы бар. Бул тармак XX кылымдын башында Батыш Европада жаралган.

Лингвистикалык философиянын идеалык булактары Мурдун философиясы жана кийинки Л. Витгенштейндин көз караштары болгон. Лингвистикалык философия неопозитивизмдин мектептеринин бири болгондуктан философиянын дүйнөтааным мүнөзүн жерийт жана салттык философиялык проблемаларды тилди ой жүгүртүүлөргө терс ориентир катары таасир тийгизген жалган проблемалары деп эсептешет.

Лингвистикалык философиянын негизги максаты — табыгый тилди, күнүмдүк турмушта колдонуп жаткан жөнөкөй тилди (обыденный) атайын методдордун жардамы менен анализге алуу. Алгач философиялык мааниге ээ болгон “жамандык”, “жакшылык”, “билим” ж.б. концепттердин түпкү маанисин аныктоо жана алардын жөнөкөй тилде колдонулушун аныктоого негиз делген. Лингвистикалык философиянын белгилүү өкүлү Л. Витгенштейн тил менен кыймыл-аракеттин биригишин “тилдик оюн” деп атайт. Ар бир “тилдик оюн” бүтүн коммуникативдик система катары “жашоонун формаларына” жооп берет. Тилдин когнитивдик же ой жүгүртүү менен тыгыз байланышкан функциясын эмес, инструменталдык б.а. кыймыл-аракет менен байланыштуу жагын изилдеген.

Түрк элинин аалымы лингвист, энциклопедист М.Кашгари ар бир сөздү жазып ага карата мисал келтирип, маанисине түшүндүрмө берген, бир сөздүн ар кайсы аймакта ар кандай колдонуларын белгилеп, алардын диалектикалык өзгөчөлүктөрүн аныктаган. Албетте, М.Кашгари аналитикалык философия тууралуу түшүнүгү жок болсо дагы түрк элдери күнүмдүк практикасында колдонулуп жаткан сөздөргө анализ жасап, алардын маанилерине түшүндүрмө бергенин баалабай койсок болбойт. Аалым ар бир баптарды атоочтор жана этишет боюнча бөлүштүргөн. Ошондой эле буга чейинки Халилдин “Китабуль айн” ыкмасына салып колдонуудан чыккан сөздөрдү да кошууну ойлойт, бирок туруктуу пайдаланылып жүргөн сөздөрдү гана жазууну максатка ылайык деп табат.

Сөздүктүн автору “эч ким колдонбогон жана эч кимге маалым болбогон ыкма менен түздүм. Түшүнүксүз, илдеттүү сөздөргө түшүндүрмө бердим” дейт. Өзү кыдырып чыккан түрк

элдердин негизгилерин “Дивандын” кириш бөлүмүндө санап бергени абдан маанилүү. Бул үчүн аалымга өзгөчө ыраазылык билдирсек болот: «Мен өзүм алардын (б. а. түрктөрдүн) тили өткүр чеченинен, айтаары ачык жетигинен, көөдөнү эң тетигинен, эң ак сөөк тектүүсүнөн, найзасы таамай эптүүсүнөн болуум менен бирге, түрк, түркмен-огуз, чигил, йагма, кыргыздардын калааларын жана талааларын изилдедим, алардын тилдерин жана накыл сөздөрүн зээнге туттум. Акыры алардын ар бир уруусунун тилин өтө кылдат жат кылдым, (жыйнагымды) тартибин өтө татынакай сымбат кат кылдым» — деп белгилейт. Демек, орто кылымда түрк элдеринен чыккан лингвист жана энциклопедист М.Кашгари тил илиминин өнүгүшүнө зор таасир тийгизген. Лингвистика – тил жөнүндөгү илим. Негизги тармактары; фонетика, морфология, синтагматика, синтаксис, лексикология, стилистика, диалектология. Тил илими биздин замандан бир нече кылым мурда эле Индия жана Грецияда өнүгө баштаган. Индияда көбүнчө грамматика (морфология) менен фонетика иштелген. Тил илими Байыркы Грецияда адегенде практикалык зарылчылыктан улам изилденген. Теориялык жалпылоолорго кийинчерээк логиканын негиздери иштелип чыкканда алынган. Системалуу түрдө Аристотель тарабынан б. з. ч. 4-кылымда иштелип чыккан. Тил илими Римде грек Тил илиминин таасиринде өнүккөн. Рим тилчилеринен Донат (б. з. 4-кылым) менен Присциандын (б. з. 6-кылым) грамматикасы өзгөчө мааниге ээ. Мисалы, Донаттын грамматикасы Европада орто кылымда латын тилин изилдөөдө колдонулуп, жаны европалык тилдердин грамматикасын түзүүдө үлгү катары пайдаланылган. Тил илимине да жаңы идеялар, илимдин башка тармактарындагыдай эле Кайра жаралуу доорунда кирген. Бул доордо жана андан кийинки мезгилдерде тил илимин изилдөө үч багытта жүргөн: 1) классикалык тилдер деп аталган латын, айрыкча, байыркы грек тили түп нускасы боюнча изилденген; 2) илимпоздор араб, еврей, сирия илимдери, асыресе филологиясы менен иликтенген; 3) Батыш Европа элдеринин учурдагы тилдерин изилдөө ишке ашырылган. Бул багыттардагы изилдөө иштеринин натыйжасында ар башка уядагы көптөгөн тилдерден материалдар чогултулуп, тилдерди салыштырып изилдөөгө кадам ташталган.

Ал эми М.Кашгари түрк тилдеринин грамматикасын, лексикографиясын изилдеген алгачкы илимпоз-түрколог. Тектеш тилдерди салыштырма, структуралык методдун жардамы менен изилдеген. “Сөздүктүн” дагы бир өзгөчөлүгү түрк элдеринин этнографиясы, тарыхы, аскердик жортуулдар, тамак-аш, медицина, астраномиялык билимдер, поэзия, дидактикалык багыттагы ырлар, колдонулуучу буюмдар тууралуу кеңири маалыматтарды топтолгондугунда.

Эми, улуу аалым М.Кашгаринин даңазалуу «Диван лугат ат-түрк» эмгеги тууралуу кеңири сөз кылсак максатка ылайык келет. Сөздүк кириш бөлүм менен башталат. Анда түрк тилдерин үйрөнүүнүн олуттуу мааниси, бул эмгектин кимге багышталганы, автордун түрктөр жашаган өлкөлөрдү кыдырганы, чыгарманы жазуудагы кабыл алган методдор, түрктөр колдонуп жүргөн он сегиз тамгалуу алфавит, түрктөрдүн негизги элдери жана урууларынын аттары, алардын ар кайсы чөлкөмдөрдө жайгашуулары, алардын тилдеринин эң алгачкы илимий классификациясы жана ушу сыяктуу маалыматтар камтылган.

Автор кириш бөлүмүндөгү өз оюн: «Түрктөрдүн тилдери байгеге тең чамал чыгып келаткан кош аттын сыңарындай араб тили менен атаандашып жаткандыгын билдирүү максатында» деген саптары менен туюндурган. Тилчи-илимпоз катары түпкү максаты китептин сонунда: «Китептин кириш бөлүмүндө түркий сөздөрдү жыйнайбыз, жагдайлардын, усулдарын баяндайбыз, эрежелерин түшүндүрүп, бөлүнүштөрүн ырааттуу тартипке салып сыпаттайбыз деген шартыбыз бар эле, аны толук жүзөгө ашыра алдык» — деп канааттанганын билдирген.

«Дивандын» негизги бөлүгү сөздүк тартибинде тузулуп, сегиз баптан («китеб») турат. Биринчиси *хамза* китеби. Бул тыбыштык белги менен белгиленет. Экинчиси – *салим*, бул таза тамгалуу сөздөр китеби. Ал эми үчүнчүсү – *музаеф*, катары менен келген эки үнсүз тамгалуу сөздөрдөн турат, төртүнчүсү – *мисал* китеби, салимге (таза тамгалуу) окшош биринчи тамгасы илдеттүү болгон сөздөр. Бешинчиси – *ортоңку тамгасы* илдеттүү болгон сөздөр. Алтынчысы – *акыркы тамгасы* илдеттүү болгон сөздөр китеби. Жетинчиси – *гунна мурунчул* тыбыштуу сөздөр китеби. Сегизинчиси – *сүкүн* китеби (диакритикалык белгилер менен окулбаган үнсүз тыбыштар).

Окумуштуулардын маалыматтары боюнча “Диванда” түркий элдердин тилдеринен иргелип алынган 7500 термин берилген. Түркчө сөздөр унгусунун алфавиттик ырааты боюнча жайгаштырылып, ар бир сөздүн арабча котормосу берилген. Көбүнчө сөзмө-сөз айрымасын берип тим болбой, автор терминдердин кенири түшүндүрмөсүн да берген. Тигил же бул терминге байланыштырып колдонулган макал-ылакап, табышмак, ыр, учкул сөздөрдүн саны 390 жетет. Ошондой эле 4 кошок ыры (марсийа), бир катар элдик баатырдык дастандардын үзүндүлөрү, жаз, суу жөнүндө жана башка ырлар ыгы менен колдонулат, ырлардын жалпы саны 240 жетет.

Эмгекти М.Кашгари Ырайымдуу Алланын ысымы жана анын түдөн-түз жардамы менен баштаймын дейт: “Өтө көркөм дүйнөнүн жаратуучусу, татыктуу кадыр-барктын ээси Аллага алкыш мактоолор болсун! Мен бул китепти накыл сөздөр, кара сөз менен жазылган чыгармалар, макал-лакаптар, арткы тамгасы уйкашып келген ырлар, тамсилдер ушулардын баарысынын үзүндүлөрү менен кооздоп өздүктөгү алиппе (алфавит)тартиби боюнча түздүм. Талапкерлер, үйрөнүүчүлөр жана башка тилге ашыгып кызыкандар керектүү сөздөрдү оңой-олтоң тыбышы үчүн бир нече жылдар бою аябай машакаттуу эмгектенип, татаал оор сөздөрдүн маанимаңызын ачык айкын берип, жеңилдеттим, кээ бирлеринин түпкү маңызын түшүндүрдүм, терендигин баяндадым.” [1]

Байыркы доорлордо жана орто кылымда жашаган түрктөрдүн тарыхын изилдөө ишинде «Сөздүктөгү» маалыматтар абдан маанилүү. «Өзүнүн ата теги боюнча түрктөр жыйырма уруудан турат. Алардын бардыгы тең Нух пайгамбардын уулу Яфетин уулу Түрккө такап санжыраланышат...Алардын ар бир уруусунун Алладан башка эч кимге белгисиз сандагы уруктары бар... Мен аларын чон урууларын гана келтирем, бирок угуз-түркмөндөргө кеңири токтолуп алардын малга салуучу эн тамгасын да толук жазам, муну элдер билиши кажет. Мен түрк урууларын жана динсиздерди батыштагы Румдан баштап чыгышты карай ирети менен келтирдим. Алар Бажанак, Кифчак, Угуз, Йамак, Башгир, Ябука, Киркиз. Акыркысы Синге жакын» — деген. Автор Адам-Атадан кийинки адамзат тарыхы жөнүндө маалымат берет. «Түрк» этноними өзүнчө бир түркий элди эмес, алардын этникалык жалпылыгын туюнтат. Ушу тизмеге кирбеген, бирок өзү аралап, дурус үйрөнүп чыккан түркий элдердин катарына аргу, басмыл йабаку, кыпчак, карлук, кенжек, ограк, тухсы, уйгур, чарук этносторун кошо алабыз. «Тилдердин ичинен эн шаңдуусу, — деп жазат Махмуд Кашгари, — огуздарга таандык. Эң туурасы — йагма, тухсыга жана Иле, Эртиш, Иамар, Этил дарыяларынын аймагында жайгашып, Уйгур өлкөсүнө чейин конуш тапкандарга таандык». XI кылымда Жети-Суу менен Жунгариядагы түркий калктар (йагма, тухсы, кыпчак, кыргыз, чигил, уйгур, ограк, чарук ж. б.) гана эмес жаныдан бул аймакка чыгышта — Монголиядан (кай) батышта — Итилден (батыш кыпчак) ооп келишкен көчмөн этникалык топторду эске алып жатат. Булардын ичинен кыргыз, кыпчак, огуз, тухсы, йагма, чигил, ограк, чарук элдеринин “нукура түркчө жалгыз тили бар”- деп жазат [2].

«Диванда» М.Кашгари араб, перси тилдери менен катар түрк тилдерине өзгөчө басым жасап, кеңири токтолуп өтөт. Түрк тилдерин таза жана таза эмес аралаш деп классификациялайт, ошондой эле батыш түрк тилдери жана чыгыш түрк тили деп бөлүштүрүп караган. Кашгари таза жана аралаш тилдер деп бөлүштүрүшүнүн себебин мындайча түшүндүрүүгө болот. Башка тилдердин таасирине кабылбаган, алар менен аралашпай обочо жашаган, нукура тилдик курамын сактап калган тилдердин группасын таза тил, ал эми башка тилдер менен маданий, соода жана географиялык ж.б. алакалардын натыйжасында тилдердин аралашуусун таза эмес же туура эмес тилдик группага киргизген. Мисалы, огуз тили перстер менен көп байланышкандыктан перс сөздөрү арбын жолугат деп белгилеген. Мындай тилде сүйлөгөн адамдар кош тилде сүйлөп, эки тилде тең ой жүгүртө аларын белгилейт, ага түрк жана согдий тилдерин да киргизген. Демек, Махмуд Кашгари канча кылым илгери эле билингвизм маселесин изилдөөгө өз салымын кошкон деп айтсак ашыкча болбос.

М. Кашгари түрк тилдерин батыш түрк тилдери жана чыгыш түрк тили деп ажыраткан. Чыгышка чигил, огуз, уйгур тилдери, батыш группага кыпчак, печенег, булгар, йемак ж.б. кирген. Сөздүктүн автору түрк тилдерин өз ара салыштырып алардын өз ара айрымачылыктары, окшош жактарын жана өзгөчөлүктөрүн изилдеген. Жеңил тил катары огуз тилин айтса, эң туура тил ягма жана тухси болуп эсептелет. Таттуу тил катары караханиддердин тилин айткан.

Ойчул М.Кашгаринин «Диваны» түрк тилдеринин фонетикасын, морфологиясын, синтаксисин салыштырма-компаративдик метод аркылуу изилдеген алгачкы эмгек болуп эсептелет. Автор түрк тилдериндеги активдүү колдонулуп жүргөн сөздөр менен түшүнүктөрдөн тышкары, кээ бир сөздөрдүн тигил же бул элдердин тилинде айтылыш өзгөчөлүктөрүн (диалектилерин) да көрсөткөн. Ошондой эле түрк тилинин грамматикасын да биринчилерден болуп түзгөн, бирок, тилеке каршы, ал биздин күнгө жетпей калган. Демек, түрк элдеринде илим, маданият тийиштүү деңгелде өнүккөнүнөн кабар берет. Буга сөздүктүн бүгүнкү күндө дүйнөлүк окумуштуулардын кызыгуусун артырган орто кылымдагы түрк тилдерин изилдеген бирден бир лингвистикалык эмгек болушу ачык мисал. Махмуд Кашкарлыктын “Дивани лугат ат түрк” сөздүгү- байыркы түрк тилин, анын диалектилерин, говорлорун бүгүнкү күнгө жеткирген уникалдуу эмгек. Түрк тилиндеги сөздөрдү топтоп, айрым тексттерди араб тилине которгондугу тууралуу автор эмгектин баш сөздүндө түшүндүрүп кетет: ”Түрктөрдүн тилдери байгеге тең чамал чыгып келеткан кош аттын сыңарындай араб тили менен атаандашып жаткандыгын билдирүү максатында” . Алсак, “Көмөч” сөзүн арабча которуп, чокко көмүлүп бышырлган нан экендиги түшүндүрөт. “Бышыг кирпич”- бышкан кирпич, бул кирпич сөзү байыркы түрк тилинен алынган, “үтүк”- кийимдин бырышын жазууда ысытып колдонуулучу темир буюм катары сыпаттайт. Бирок бул сөздү биз орустун “утюг” сөзүнөн алынган деп эсепешет. “Тавар”, “табар” сөзү да бүгүнкү “товар” менен шайкеш. Кыпчактар аркылуу бул сөз орус лексикасына кирген. Ошондой эле байыркы “кафтан”, “тон”, “ичүк” сөздөр азыр дагы активдүү колдонулат. Мындай мисалдардын топтомун далай келтире берсек болор эле, бирок биздин максатыбыз “Дивани лугат ат Түрктүн” аксиологиялык жагына басым жасоодо турат. Атактуу аалым, чыгаан окумуштуу энциклопедист Махмуд Кашгари Барсканинин эмгегин аксиологиялык, гносологиялык мааниси төмөндөгүчө деп эсептейбиз:

Биринчиден, М.Кашгари ар тараптуу кемеңгер инсан, ал – лингвист, этнограф, тарыхчы, фольклорист жана географ. Түрк элдеринен чыккан эң алгачкы лингвист катары тилдерди изилдөө проблемаларына абдан олуттуу караган. Автор тилдик материалдардын негизинде тилдин социалдык функциясын, башка улуттар менен болгон карым катыштардын натыйжасында тилдин өз ара байышы, кош тилдүүлүк сыяктуу маселелерге көңүл бөлгөн. Бул кыргыз тили үчүн гана эмес, азыркы бардык түрк тилдери үчүн да мааниси зор. Лингвистикалык жактан, Махмуд Кашгари түзгөн сөздүгү азыркы түрк элдердин басымдуу көпчүлүгүнүн тилин (чуваштар, якуттар ж. б.) изилдөөдө негизги тарыхый-салыштырма булак катары кызмат өтөйт. М. Кашгаринин бул фундаменталдуу эмгеги – байыркы түрк тилин, анын диалектилерин жана говордук өзгөчөлүктөрүн изилдеген уникалдуу эмгек, учурда аалымдын «Сөздүгү» лингвистиканын өнүгүшүнө зор салым кошкондугун эч ким тана албайт. Эмгек аркылуу биз, анын муундары, орто кылымдагы түрк дүйнөсү тууралуу кеңири маалымат алып, баабаларыбыздын турмуш тиричилиги, тили, дини, каада-салты, тамак-ашы, жөрөлгөлөрү көз алдыбызга тартылгандай болот.

Экинчиден, «Диванда» түрк урууларынын этностук тарыхы, саясий географиясы, үрп-адаттары, адеп-ахлактары, чарбасы, эл аралык соода мамилеси ж.б. маселелери боюнча маалыматтар арбын. XI кылымдагы аалымдар түркий калктарын этнографиясы тууралуу да кеңири маалыматтарды берүүгө умтулушкан. Түрк элдери жана алардын уруулары жөнүндө даректер Мухаммед ал-Хорезминин, Ибн Хаукал, Абу Дулаф, ибн ал-Факих, Мукаддаси, Бейхаки, Берунинин ж. б. аалымдардын эмгектеринде кеңири жолугат. Бирок өз заманындагы чыгыш-батыш түрктөрү жөнүндө эң негизги жана өтө кеңири этнографиялык маалыматты биз Махмуд Кашгаринин “Сөздүгүнөн” жолуктурабыз. Өзү билген түркий калктардын этникалык

ысымын бул автор араб ариптерин пайдалануу менен өтө так берүүгө жетишкен. Ошондуктан Махмуд Кашгаринин аталган баа жеткиз эмгеги келечекте да ар тараптуу изилденүүгө тийиш. Бул жагынан алганда «Түркий тилдер сөз жыйнагы» орхон-энесай жазма эстеликтери сыяктуу эле бардык түркий калктарга орток этномаданий мурас болуп эсептелет

Учүнчүдөн, М.Кашгари «Сөздүктө» жергиликтүү теңир-тоолук уруулар эзелтен бери Улуу Жибек жолунда жайгашкандыгын баса белгилейт. Түрктөрдүн маданияты, илими өнүккөн чыгыш элдериникиндей эле жогору денгээлде болуп, эл аралык соода жана элчилик карым-катнаштар аркылуу байытылган. Өзгөчө түркий элдердин георафиялык көз караштары жана чөлкөм таануудагы жетишкендиктери эмгекте кенири түрдө чагылдырылган. Ошондой эле М.Кашгари картограф катары да белгилүү, ал түрк элдери мекендеген жерлерди картага түшүрүп, борбору Барскан шаары деп белгилеген. Мындай жагдай түрк элдеринде география, лингвистика, поэзия мыкты өнүккөндүгүнөн кабар берет. Демек, анын “Сөздүгү” тарыхчылар, лингвистер жана жалпы эле чыгыш таануучулар үчүн калтырып кеткен чоң илимий байлык экендиги шексиз. Ошондой эле, бул илимий лингвистикалык энциклопедиянын жаралышы буга чейин цивилизациянын башаты европ деп, чыгышты түркөй караңгы калк катары тааны-ган көз караштарыды толук четке кагат деп кароого болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Диван лугат ат-түрк. Т.1. Бишкек, 2011ж., 458б.
 2. Диван лугат ат-түрк. Т.2, Бишкек, 2011ж. 517б.
- Жеенбеков Ж., Т.Аскарлов, Н.Кулматов. Кыргыз философиясы. Ош, 2006, 111-б.